

УДК 338.1/338.4

В. Ф. Шукалович,

к. е. н., доцент кафедри аналізу і статистики, докторант,
Житомирський національний агроекологічний університет

ВИРОБНИЦТВО ЦУКРОВОГО БУРЯКА ТА ЦУКРУ В УКРАЇНІ: ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ВЕРТИКАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ, СТРУКТУРИЗАЦІЇ РИНКІВ ТА СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ СТАБІЛЬНОСТІ

V. Shukalovych,

Phd Economics, Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr

SUGAR BEET AND SUGAR PRODUCTION IN UKRAINE: VERTICAL INTEGRATION, MARKET STRUCTURE INFLUENCE AND CONTEMPORARY THREATS OF STABILITY

Досліджено структуру ринку цукру в Україні в розрізі основних компаній та явища вертикальної інтеграції на ньому. Визначено вплив структуризації ринку та інтеграції на досягнутий рівень виробництва цукрового буряку та цукру в Україні. Встановлено загрози стабільності функціонування ринку цукру пов'язані із імпортом цукрозамінників і підсолоджувачів, розвитку альтернативних технологій.

The structure of sugar market in a context of main companies is investigated as well as vertical integration phenomenon. The influence of market structuring and integration on sugar beet and sugar production level in Ukraine is determined. The threats of market stability associated with sweeteners import and alternative technologies development are identified.

Ключові слова: структура, ринок, вертикальна інтеграція, цукор, цукрозамінники.

Key words: structure, market, vertical integration, sugar, sweeteners.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Цукрова галузь на початку незалежності України була однією з основних та найпотужніших ланок харчової промисловості. Це зумовлювалось виробничим потенціалом, що був закладений впродовж століття, природними ґрунтово-кліматичними факторами, які дозволяли вирощувати необхідні для переробки об'єми цукрового буряка, стабільними ринками збуту з 250 млн населенням СРСР. Такі виключно сприятливі умови дещо гальмували запровадження інновацій в технологічному процесі, управлінні підприємствами, оптимізації логістики та ін. Відтак, подальший більш ніж 20-річний розвиток галузі за незалежності України характеризувався надзвичайно контраверсійними явищами спаду та зростання, що зумовлювались коливаннями активності та розвитку в ланках, що знаходяться вище та нижче в ланцюгу формування вартості — виробництві цукрового буряку та кондитерській промисловості.

Поряд із суто ринковими факторами зміни попиту та пропозиції, технологічними факторами застарілості майнового комплексу, галузеві явища супроводжувались інтеграційними процесами в галузі, структуризацією ринків та новими ризиками для досягнутих рівнів галузі. Це вимагає їх включення в загальну модель аналізу динаміки виробництва цукрових буряків та цукру і їх врахування при оцінці сучасних ринкових процесів в галузі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам розвитку та функціонування галузей пов'язаними із виробництвом та переробкою цукру приділено в працях В. Уланчука, О. Нівевського, Р. Мудрака, П. Борисюка, О. Красняк та ін. Зокрема, в них підтверджується висока кореляційна залежність виробництва цукрового буряку та виробництва цукру, неелас-

Таблиця 1. Компанії-виробники цукру в Україні в 2012 р.

Назва компанії (групи компаній)	Виробництво, тис. т.	Виробництво на 1 підприємство, тис. тон	Відхилення від середнього значення по галузі, %
Астарта-Київ	426,9	61,0	74,24
UkrLandFarming	207,7	103,9	196,71
Т-Цукор	167,4	27,9	-20,29
Укрпромінвест	162,3	81,2	131,86
Радехівський цукор	134,9	134,9	285,43
"Кернел-Трейд"	119,4	39,8	13,71
Компанія "Панда"	100,9	33,6	-3,90
Компанія "Подільські сахароварні" ПП "Кряж"	69,4	23,1	-33,90
Агрофірма "Світанок"	68,4	34,2	-2,29
Теофіпольський цукровий завод	66,5	66,5	90,00
Компанія "Галс-Агро"	44,7	22,4	-36,14
Інші	531,5	19,0	-45,77

Джерело: розраховано за даними асоціації "Укрцукор" та www.latifundist.com

тичність попиту цукру, при якому зміна ціни на 1 % призводить до 0,25% збільшення споживання, що є наслідком картелювання ринку [5, с. 163], дається оцінка ємності ринку цукру [1, 2], визначається суттєвий вплив імпорту тростинного цукру сирцю на розвиток виробництва цукрового буряку та цукру в Україні [2, 4, 6]. На основі аналізу динамічних рядів виробництва продукції дається оцінка про стабілізацію та поступове відродження галузі, не останню роль в яких відіграла державна підтримка [4, с. 262—265]. На недосконалому взаємовідносин між виробником цукрового буряку та переробним підприємством указується В. Уланчуком, Н. Лисенко [7].

Разом з тим, у вказаних працях не розглядається системна компонента розвитку подібних явищ, що пов'язана, як з макроекономічними чинниками 2004—2008 рр. (зниження валютного курсу), що призводило до здешевлення імпорту цукру-сирцю, так і з процесами вертикальної інтеграції в ланцюгу "цукровий буряк — цукор — продукція переробки цукру". Поза увагою лишився вплив М&А явищ в ланці "виробництво цукру — виробництво цукрового буряку", що на власне переконання в умовах галузі мали більш суттєвий вплив на економічні процеси, аніж стан світового ринку цукру. Застосування методологічних принципів нової інституціональної теорії піднімає також питання впливу процесів укрупнення та консолідації цукрових та сільськогосподарських активів в межах потужних фінансово-промислових груп, наслідком яких стало лобювання фінансової державної допомоги галузі. В даному контексті, розгляд процесів структуризації ринків, посилення домінуючої ролі окремих гравців та визначення перспективних загроз функціонування ринків потребує окремого вивчення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження структурних і інтеграційних явищ на ринку цукру, розвитку спо-

віднених ринків продукції як чинників виробництва цукрового буряку та цукру в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Після двох років імпорту цукру-сирцю 2012 р. став першим після вступу України до СОТ, коли не використовувалась квота на імпорт за пільговим 2-відсотковим тарифом. Балансові розрахунки показують, що в 2013 році бурякоцукрова галузь України знову зможе на 100% забезпечити внутрішній попит на солодкий продукт. 2011/12 маркетинговий рік став переломним в історії розвитку цукрової галузі України: було вироблено максимальний за останні п'ять років обсяг бурякового цукру (2,33 млн т); було експортовано максимальний за останнє десятиріччя обсяг бурякового цукру з України (164 тис. т); було імпортовано мінімальний обсяг бурякового цукру (10 тис. т); був фактично відсутній імпорт цукру-сирцю (5,6 тис. т). Не в останню чергу такі результати роботи галузі були зумовлені процесами укрупнення підприємств галузі, консолідації ринку у власності фінансово-промислових груп, розширенням земельних площ власників цукрових заводів.

Ринок цукру в Україні має досить високий рівень структуризації із поступовою тенденцією зростання частки найбільших його учасників. Станом на 2012 р. на ринку цукру в Україні спостерігається домінування 10 основних гравців, що об'єднують у собі 28 виробничих підприємств із 60 стабільно функціонуючих в Україні. Зокрема, компанія "Астарта-Київ" виробила у 2012 р. 426,9 тис. т цукру, що становило близько 19,3% загальнодержавного виробництва.

Такі компанії, як UkrLandFarming, Т-Цукор, Укрпромінвест, Радехівський цукор, "Кернел-Трейд", Компанія "Панда" виробили відповідно 207,7 тис. т, 167,4 тис. т, 162,3 тис. т, 134,9 тис. т, 119,4 тис. т, 100,9 тис. т (табл. 1). Таким чином, у 2012 р. сформувалась структура ринку, в якій 10 найбільших компаній контролюють 72% ринку продукції (рис. 1).

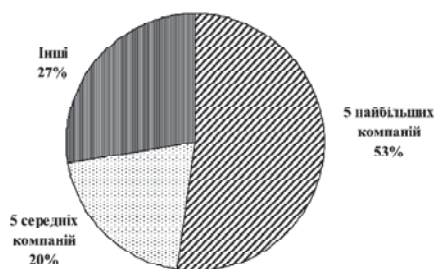

Рис. 1. Розподіл ринку цукру в Україні між основними його учасниками

Джерело: розраховано за даними асоціації "Укрцукор" та www.latifundist.com

Таблиця 2. Групування підприємств виробників цукру за ринковими групами, 2012 р.

Групи компаній	Виробництво, тис.т	Кількість підприємств, од.	Вироблено на 1 підприємство, тис.т.	Перероблено цукрових буряків на 1 підприємство
5 найбільших компаній	1099,2	18	61,1	459,3
5 середніх компаній	424,6	12	35,4	270,5
Інші	576	34	16,9	156,9
Всього	2100	60	35,0	307,3

Джерело: розраховано за даними асоціації "Укрцукор" та www.latifundist.com

При цьому переважна більшість з них володіє активами в сільському господарстві та є вертикально інтегрованими "вниз", у виробництво цукрового буряку (Астарта-Київ, UkrLandFarming, Укрпромінвест, "Кернел-Трейд", Агрофірма "Світанок", Компанія "Галс-Агро"), а окремі — вертикально інтегровані "вверх" в сектор виробництва готової продукції — "Укрпромінвест" (кондитерські вироби), компанія "Панда" (виробництво солодких газованих напоїв).

Така еволюційно сформована структура лідерів галузі, які мають диверсифікований та вертикально інтегрований бізнес, дозволила сформувавши стійку систему на ринку продукції. Це знизило ризики, які були традиційними для галузі протягом всієї історії її функціонування: недосконалість відносин виробників цукрового буряку та цукру та пов'язана з цим криза неплатежів; невизначеність сировинних зон цукрових підприємств та нестабільні обсяги переробки, її збитковість; відсутність стабільних ринків збуту через невизначеність зовнішнього ринку та диктат покупця на внутрішньому.

Відтак, така консолідація цукробурякових, цукрових, кондитерських та інших активів дала можливість суттєво впливати на ринки, що знаходяться "вище" або "нижче" в ланцюгу формування продукції, підвищувати цінову конкурентоспроможність продукції (цукру та виробів з нього), оптимізувати обіг фінансових та матеріальних ресурсів, а отже стала першопричиною позитивних явищ 2011—2012 рр.

Недосконалі відносини, які існували між виробником цукрового буряку та переробником, що

мали різних власників було замінено більш ефективною системою внутрішньо корпоративного управління через поглинання одних підприємств іншими. Показовим в даному випадку є приклад Погребищенського цукрового заводу в 2011 р., що знаходиться у власності компанії "Укрпромінвест". За словами топ-менеджера даної компанії: "...для того, щоб було Погребище потрібно мати не менше 30 тис. га земельного банку, ми поки маємо 14 тис. га. І цей земельний банк не забезпечує діяльність цукрового заводу... натомість у нас в цьому сезоні буде працювати два цукрових заводи з трьох — Крижопільський і Гайсинський" [3, с. 21]. Відтак, в разі існування Погребищенського

цукрового заводу поза власністю компанії "Укрпродукт" він ставав би прямим конкурентом Крижопільського та Гайсинського заводів, що б зумовило неповне їх завантаження — а отже зниження ефективності, кризу розрахунків за продукцію та зниження посівних площ під цукровий буряк на користь більш прогнозованих в доходах зернової групи та соняшника. За окремими оцінками близько

половини площ буряка планувалось засівати вертикально інтегрованими компаніями, близько 30% незалежними сільськогосподарськими виробниками, решта — на умовах спільного фінансування посівів [2, с. 5].

Стабільне функціонування найбільших цукрових підприємств напряму пов'язане із спеціалізацією потужностей, їх повним завантаженням, використання ефекту масштабу при виробництві. Це можна прослідкувати виходячи з проведених розрахунків обсягів виробництва на 1 підприємство (табл. 2) Зокрема, по групі найбільших компаній обсяги виробництва в розрахунку на виробничу одиницю становили 61,1 тис. т., що на 74,5% більше ніж середнє значення по Україні, в той час як по групі середніх — 35,4 тис. т (на 0,5% більше), а решта підприємств галузі — 16,9 тис. т (у 2 рази менше).

Це стало можливим, завдяки технічному пероснащенню підприємств та використанню в технологічному процесі цукру-сирцю з цукрової тростини. Про вищу технічну досконалість підприємств найбільших компаній ринку цукру та використання сировини (цукру сирцю) іноземного походження свідчать і розраховані коефіцієнти співвідношення кількості перероблених цукрових буряків та отриманої кінцевої продукції (рис. 2).

Зокрема, ранжування показало, що всі 10 найбільших виробників мають співвідношення вище від середнього по Україні. Якщо по підприємствах даних компаній співвідношення становило в межах 6,71—8,69 т цукрових буряків на 1 т цукру, то по решті — 12,35 т. Використання цукру сирцю в технологічному процесі дає можливість виробникам

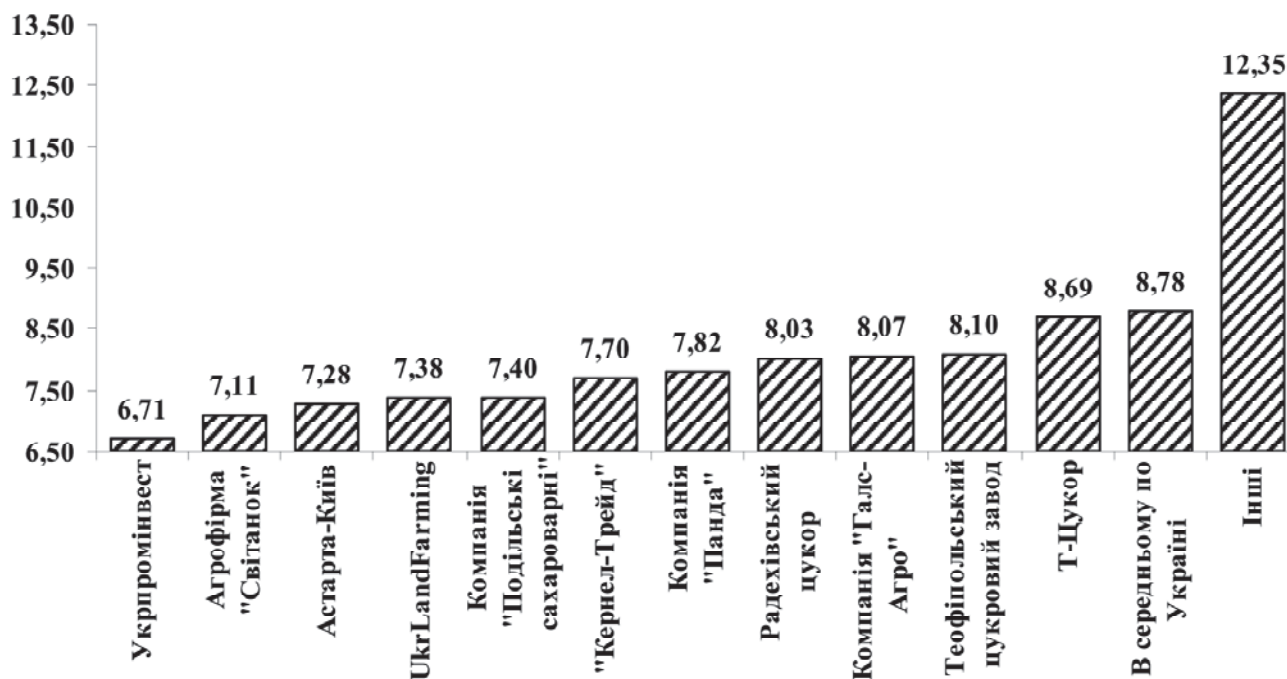

Рис. 2. Співвідношення обсягів переробки цукрових буряків та виробництва цукру, 2012 р., т

Джерело: розраховано за даними асоціації "Укрцукор" та www.latifundist.com

цукру значно підвищити ефективність діяльності, мати потенціально вищу конкурентоспроможність на ринку та переговорну силу при купівлі цукрового буряку в сільськогосподарських підприємствах. Відтак, це не стимулює виробництво сировини аграрними підприємствами та призводить до скорочення посівів цукрового буряку та обумовлює їх концентрацію у вертикально інтегрованих компаніях, що з цією метою нарощують земельні угіддя на територіях близьких до переробних потужностей.

Тенденція стабільного нарощування посівних площ під цукровим буряком визначених у працях науковців, стало наслідком концентрації земельних угідь у власності компаній, що володіють переробними потужностями. Зокрема, за 9 місяців 2010 р. український агрохолдинг "Астарта" при збільшенні обсягів продажу цукру на 12,5% збільшив кількість земель у власності з 90 тис. га в 2006 р. до 245 тис. га в 2012 р. Подібні тенденції є характерними і для інших крупних гравців ринку "Ukrlandfarming", "Кернел", "Укрпромінвест".

Водночас, розвиток ринку цукру, його стабілізація та відповідне нарощування посівів цукрового буряка, збільшення його виробництва, знаходиться під прямою загрозою з боку конкуруючих ринків солодких замінників цукру — глюкози, фруктози, підсолоджувачів, рослин із більшим вмістом солодких речовин. Досягнутий рівень технологій виробництва із зерна по першому із зазначених замінників, уже зараз у країнах ЄС показує вищу ефективність порівняно із цукром. Це саме стосується виробництва стевії, солодка речовина якої за технологією виробництва є в 3 рази дешевшою від цук-

ру. Однак особливу загрозу ринку цукру в Україні та розвитку цукробурякового виробництва на даний час несе імпорту цукрозамінників та підсолоджувачів. За оцінками науковців та експертів цукрозамінники в 2009 р. займали долю ринку цукру в обсязі щонайменше 300—350 тис. т, це двомісячна потреба внутрішнього ринку (кожна людина в Україні щорічно споживає цукрозамінників еквівалентно 8—9 кг цукру) [4, с. 268]. Подальший аналіз імпорту даної продукції в 2011—2012 рр. показує різке його зростання (табл. 3).

Зокрема, в 2012р. цукрозамінників та підсолоджувачів в перерахунку на цукор білий було імпортовано на 52,3% більше ніж 2011 р. Отже, співвідношення ринків цукрозамінників та цукру на ринку України досягло позначки 1:5, що становить досить серйозну загрозу розвитку галузі цукровиробництва.

Таблиця 3. Імпорт цукрозамінників та підсолоджувачів в Україну в 2011—2012 рр.

Найменування	Обсяг імпорту, тон		Еквівалентний обсяг в перерахунку на цукор білий, тонн	
	2011 р.	2012 р.	2011 р.	2012 р.
Аспартам	524,1	1530,27	104820	306054
Ацесульфам калію	408,57	323,75	81714	64750
Цикламат натрію	709,4	170,70	24829	5975
Ксиліт харчовий	253,24	301,35	253,24	301,35
Манітол	50,58	49,63	25,29	24,8
Сахарин	50,85	37,98	15255	11394
Сорбітом	694,3	853,36	416,6	512,0
Сукралоза	63,62	27,21	38172	16326
Всього	2754,66	3294,25	265485	405337

Джерело: [8].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження структуризації ринку цукру та ідентифікація інтеграційних утворень в ланцюгу "цукровий буряк — цукор — продукція переробки цукру" в контексті існуючої динаміки виробництва сировини та готової продукції в Україні дозволило сформулювати наступні висновки.

1. Близько 72% ринку цукру контролюється 10 вертикально інтегрованими компаніями, що дозволяє ефективніше управляти процесами виробництва-переробки та відповідно забезпечувати стабільне функціонування галузі. Це підтверджується в 1,6—4 рази вищими коефіцієнтами трансформації сировини в готову продукцію порівняно із іншими цукровими підприємствами України та вищою концентрацією виробництва.

2. Консолідація активів з виробництва сільськогосподарської продукції, цукру та продукції його переробки в межах вертикально інтегрованих компаній дозволило усунути вади ринкового механізму по саморегуляції міжгалузевих відносин, що полягали: в невизначеності відносин виробників цукрового буряку та цукру та пов'язаній з цим кризі неплатежів; невизначеності сировинних зон цукрових підприємств та нестабільних обсягів переробки, її збитковості; відсутності стабільних ринків збуту через невизначеність зовнішнього ринку та диктату покупця на внутрішньому.

3. Істотною загрозою досягнутим рівням виробництва цукру та цукрового буряку в Україні є розвиток ринків альтернативних солодких речовин, що зумовлено зростанням імпорту підсолоджувачів та замінників цукру на 53%, а також розвитком та удосконаленням технологій виробництва глюкози, фруктози та різного виду солодких сиропів, що дозволяє виробляти дану продукцію з порівняно нижчою собівартістю.

Література:

1. Бондар В.С. Тенденції цін світового ринку цукру і їх вплив на внутрішній ринок України [Електронний ресурс] / В.С. Бондар, С.Ю. Андрущенко // Цукрові буряки. — 2010. — №5(77). — Режим доступу: <http://www.sugarbeet.org.ua/node/83>

2. Борисюк П.Г. Деякі аспекти ринку цукру / П.Г. Борисюк // "Цукрові буряки". — 2011. — №1. — С. 4—5.

3. Для відновлення роботи Погребищенського цукрозаводу необхідно залучити землі // Вісник цукровиків України. — 2011. — №6 (61). — С. 21.

4. Красняк О.П. Тенденції розвитку ринку цукру в Україні: проблеми та перспективи / О.П. Красняк / Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М.Ф. Кропивка. — Мелітополь: Вид-во Меліто-

польська типографія "Люкс", 2012. — № 2 (18), том 4. — С. 261—269.

5. Мудрак Р.П. Фактори ціноутворення ринку цукру в контексті забезпечення продовольчої безпеки / Р.П. Мудрак // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — 2011. — Вип. 2. — Т. 2. Економічні науки. — С. 160—167.

6. Нів'євський О. Давальницька переробка цукру-сирцю — виважена політика? / О. Нів'євський, А. Кузнецова, С. Кандул, Х. Штрубенхофф // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. — К., 2011. — 25 с.

7. Уланчук В.С. Вдосконалення економічних відносин при вирощуванні та переробці цукрових буряків: Монографія / Уланчук В.С., Лисенко Н.О. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2006. — 244 с.

8. Щодо імпорту цукрозамінників та підсолоджувачів в Україну (лист №14-06-18/55 від 31.05.2013 р.) [Електронний ресурс] / Національна асоціація цукровиків України. — Режим доступу: http://sugarua.com/ua/sugarnews_ukr/lists/1903

References:

1. Bondar, V.S. (2010), "Price trends on a world market of sugar and there influence on a domestic market of Ukraine", Tsukrovi buryaky, [On-line], available at: <http://www.sugarbeet.org.ua/node/83> (Accessed 14 September 2013)

2. Borisyuk, P.G. (2011), "Some features of sugar market", Tsukrovi buryaky, Vol. 1, pp.4-5.

3. "To start working Pogrebyshche sugar plant needs to enlist the land", (2011), Visnyk tsukrovykiv, vol. 6(61), p.21

4. Krasnyak, O.P. (2012), "Trends of sugar market development in Ukraine: problems and prospects", Zbirnyk naukovykh pratz Tavriyskogo derzhavnogo agrotehnologichnogo universytetu (ekonomichni nauky), Melitopolska typografiya "Lyuks", Melitopol, Ukraine, vol. 2(18), pp.261-269

5. Mudrak, P.V. (2011), "Price factors on a sugar market in a context of food security providing", Naukovi pratsi Poltavskoyi derzhavnoyi akademii, vol.2, pp.160-167

6. Niv'yevskiy, O. Kuznyetsova, A Kandul, S. and Shtrubenhoff, H. (2011), Davalnytska pererobka tsukru-syrtsyu — vyvazhena polityka [Raw sugar tolling refining — a sensible policy?], Instytut ekonomichnyh doslidzhen ta konsultatsiy, Kyiv, Ukraine

7. Ulanchuk, V.S. and Lysenko, N.O. (2006), Vdoskonalennya ekonomichnyh vidnosyn pry vyroshchuvanni ta pererobtsi tsukrovyh buryakiv [Improving economic interaction when growing and processing sugar beets] Vydavnytstvo Yevropeyskogo universytetu, Kyiv, Ukraine.

8. National Association of sugar refiners of Ukraine (2013), "Import of sweeteners to Ukraine", available at: http://sugarua.com/ua/sugarnews_ukr/lists/1903 (Accessed 10 September 2013)

Стаття надійшла до редакції 23.09.2013 р.